

Párbeszéd és kommunikáció

Jakab Sándor *A tömegkommunikációs rendszerek hatékonyabb munkájáról* című cikkében (Társadalmi Szemle, 1970 február) a következőket írja: „Fejlődésünk mai szakaszán a szocialista nemzeti egység és az alapvető érdekazonosság sérelme nélkül léteznek csoport- és rétegellentétek, egyéni, csoport- és társadalmi érdek közötti különbségek. Új vonása társadalmunknak, hogy miután az antagonisztikus osztályok megszűntek — lehetségessé vált az egyéni-csoport- és társadalmi érdekek összhangjának megteremtése. Az érdekek egyeztetését, az össztársadalmi érdek helyes megfogalmazását, társadalmi életünk minden területének fejlesztését, az egészséges közhangulat kialakítását, illetve erősítését könnyíti és gyorsítja az ésszerű határok között folyó, de ebben a szférában nyílt, intenzív és széles körű véleménycsere.”

Ismerjük az emberek közötti kapcsolatoknak sok olyan kérdését, amelyet e véleménycserenek ma leghatékonyabb fórumai, a tömegkommunikációs eszközök — sajtó, rádió, televízió, film stb. — még nem vagy nem kielégítően válaszoltak meg az egyén és társadalom, az egyes ember és a hozzá tartozó közösség, különösen pedig az eltérő világnézetű társadalmi csoportok, hívők és nem-hívők viszonyát tekintve. A gondolatok cseréjét, az egymásra vonatkozó többoldalú tájékoztatás és tájékozódás eredményeit vizsgálva kiderül, hogy nem számoltak kellőképpen az intézményes közlés és a személyes közlés különbségével, a kölcsönös megismerés és megértés fokozódó igényével. Azzal, hogy az ún. kétlépcsős közlés mindkét lépcsője — tehát a hangadó és az általa befolyásolt emberek információi — közelebb kerüljön a kommunikációs eszközök információihoz, és elősegítse a nézőpontok cseréjét, a „másik fél” helyzetébe való beilleszkedni tudás gyakorlatát, nehogy ellentmondó, téves vagy hiányos információknak tegye ki magát. Ha ugyanis az intézményes tájékoztatás és a társadalom egyes rétegeinek felfogása, a hívők és nem-hívők törekvései nem mutatnak folyamatos közeledést, periodikus érintkezést és állandó szükségletet a tartósabb együttműködés megteremtésére és kielégítésére, feszültség keletkezik, amely mind a tájékoztatásra, mind a párbeszédre nézve káros lehet.

„Figyelembe kell venni — írja Szecskő Tamás a tömegtájékoztatás fejlesztéséről írott tanulmányában (Társadalmi Szemle, 1970 május) —, hogy rétegzett társadalomban élünk, amelyben meglehetősen nagy eltérések vannak az egyes társadalmi rétegek és csoportok között, több szempontból is. Egyebek mellett más-más a tájékozottságuk és különböző erejű az „információ-éhségük” az egyes társadalmi rétegeknek.” Ez számunkra egyrészt azt jelenti, hogy időnként nem antagonisztikus ellentétek, feloldható nézet- és érdekkülönbségek támadnak a társadalom hívő és nem-hívő csoportjai, valamint a vallásos emberek és a tömegkommunikációs eszközök tevékenysége között; másrészt, hogy véleményünk szerint egy valóban hatékony információs rendszer nem nélkülözheti az ország hívő lakosságával létesített szorosabb kontaktust, a társadalom vallásos világnézetű csoportjaival folytatott dialógust.

A nemzeti egység és a szocialista demokratizmus mindenekelőtt a közös tevékenység további fejlesztésében, hívők és nem-hívők nyílt és sokoldalú érintkezésében valósul meg, hiszen az ember a másik emberben és rajta keresztül a társadalomban határozza meg önmagát, amit már valamilyen formában a kommunikáció vezérel és ösztönöz. „A kommunikáció folyamata — ahogy G. H. Mead állítja — egyetemesebb, mint akár az univerzális vallás, akár az univerzális gazdasági folyamat...” (Mind, Self and Society) A tevékenységek cseréje így minden esetben az információk cseréjét is magában foglalja, vagyis a tevékenységek cseréjét hol megelőzi, hol követi az információk cseréje, a kommunikáció, amelynek megfelelő közegben megfelelő változásokat kell kiváltania. A tömegkommunikációs eszközök, amelyek az ember megismerő tevékenységének eszközei is, ismereteket és érzelmi állapotokat adhatnak át, s mintegy a dialógus színtereivé válnak, köze-

líthetik egymáshoz a különböző rétegeket és csoportokat, kielégíthetik kölcsönös érdeklődésüket egymás iránt, hogy a társadalmi érdekeket ezáltal is összehangolják és a közös cselekvések folytonosságára készítsenek fel. Ezért hangsúlyozza Grósz Károly a *Gondolatcserét minden emberrel!* című cikkében (Társadalmi Szemle, 1970 augusztus-szeptember): „Tudnunk kell, hogy a kommunikációs folyamatokon kívül milyen egyéb tényezők befolyásolják az egyén véleményét, magatartását. Vizsgálunk kell a kis csoportok, a különböző társadalmi rétegek felfogásának és politikai magatartásának azonosságát és különbségét, valamint azokat a jelenségeket, amelyek a különböző csoportokban sajátos hatásokat kelthetnek.” Természetes, hogy e tekintetben a vallási kötődések, az eltérő világnézeti alapállások (hagyományok, valláserkölcsei normák stb.) a legkevésbé sem játszanak elhanyagolható szerepet.

Mi a sorsa az információknak, a másik embertől vagy valamelyik kommunikációs eszköztől származó közlésnek, miután az ember felfogta és idegpályáin továbbította a látott vagy hallott dolgokat? Melyek a kommunikációs folyamatnak az emberen belül lejátszódó biológiai-életteni reakciói?

A pavlovi reflexelmélet egykor elindítója volt az emberi tudat és magatartás egzakt megismerésének, és ma is kétségkívül fontos kiindulópontja, alapja a tudományos kutatásoknak. Ha azonban legújabb ismereteinket összevetjük az emberről alkotott régebbi képünkkel, hibásnak tűnik az a szemlélet, amely mindent Pavlovval akart tételesen magyarázni. A klasszikus reflextanhoz való merev ragaszkodás tudományos dogmatizmushoz vezetett. Éppen a szovjet tudósok (Szokolov, Filatov, Leontyev) voltak azok, akik elsőként megállapították, hogy az elméleti és gyakorlati következtetések megrekedtek egy korábbi szinten, amiknek már ellentmondott más tudományágak rohamos fejlődése is. Néhány évvel ezelőtt hozzáláttak a pavlovi reflexelmélet felülvizsgálatához.

Lényeges hibájának tartották, hogy nem vette figyelembe: az emberi tudat nemcsak a valóság jelzésére, tükrözésére képes, hanem a külső ingerekre adott válaszához hozzáteszi a maga többletét is. Amellett, hogy feltárja a valóságot, egyúttal újraalkotja, újrafelfedezi és sajátosan egyedi meglátásaival itatja át. Az a tétel például, hogy az érzékelés passzív lenyomata az ingereknek, csak részben igaz, mert e folyamat sohasem függetleníthető az észlelőtől és korábbi tapasztalataitól. Az emberi tudat nem egyszerű klisé, hanem öntevékeny rendszer. Mindezt igazolja az a biológiai-idegrendszeri felismerés is, hogy az ingerület nemcsak a központi idegrendszer felé halad, hanem útközben elágazódik, eltér a pályától, majd visszacsatolódik.

Ha tehát kommunikáción azokat a mechanizmusokat értjük, amelyeken keresztül az emberi és társadalmi viszonyok léteznek és fejlődnek, akkor a hatni akarás, a gyümölcsöző párbeszéd érdekében nem lehet eltekinteni a hívó ember és bizonyos társadalmi csoportok jellegzetes vonásaitól, érzelmi hangoltságától és kialakult tudatszerkezetétől. Ennélfogva a klasszikus reflexelméletet ki kell bővítenünk a reflexkör-elmélettel és a visszatükröződés fogalmával, hogy az érzékelés folyamatának kiegészítésével teljesebb és értékelhetőbb képet kapjunk az ember magatartásformáiról. A bennünket érő külső ingerek a reakciók milyenségét és erejét meghatározzák ugyan, de a válasz többnyire aktív és szuverén: függ a tudat állapotától, befogadóképességétől, az ember műveltségi fokától, érdeklődésétől és jellemétől. Azaz biológiai adottságainktól éppúgy, mint szerzett tulajdonságainktól, neveltetésünkől és a minket ért ingerekkel kapcsolatos előző megfigyeléseinktől. A kommunikációs ingerekre kapott reakciók éppen ezért szervesen kötődnek az ember belső élményeihez, lelki-szellemi tevékenységéhez — világnézetéhez, vallásos meggyőződéséhez —, amiért is ezek a reakciók a vártakhoz képest módosulhatnak, változhatnak, sőt bizonyos esetekben el is maradhatnak. A hatásoknak kitett egyén vagy csoport legtöbbször arra törekszik, hogy megőrizze világnézetének és meggyőződésének autonómiáját, tehát minden olyan kommunikatív beavatkozással szemben, amely felfogását vagy szokásait alapjaiban bírálja, kisebb-nagyobb mértékben védekezni fog: elutasít, mérleget vagy egyszerűen a maga képére formálja, magatartásának megfelelően értelmezi a kommuniká-

ciós közlést. Az egyén vagy csoport illetően viselkedése azt a régen felismert, de csak mostanában megfogalmazott igazságot támasztja alá, hogy a reagálást, a viselkedésük folyamatait nem lehet kizárólag fiziológiai általánosításokkal kifejezni; az ember biológiai funkcióit pszichikumával komplex egységben kell vizsgálni, és fordítva: lelki-idegi tevékenységét és élettani folyamatait sohasem szabad szétválasztani.

A tömegkommunikációs eszközök a nemzeti egység céljainak szolgálatában és a hatékonyabb tájékoztatásért tett erőfeszítéseikben mindjobban figyelembe veszik, hogy a különböző társadalmi rétegek és csoportok tagjai nem pusztán a modell szerepét töltik be, magatartásuk nem általánosítható minden viszonyra és hatásra: nemcsak a „tömeget” alkotják, hanem tipikus vonásaik mellett vannak sajátos, megkülönböztető jegyeik is. A tömeg ugyan szemléletmódot egyöntetű, de a tömegben belül csoportok, kisközösségek hatnak, amelyeknek hangulatai, kritikái, állásfoglalásai befolyásolják a többség viselkedését, véleményalkotását: ösztönöznek vagy közömbösségre indítanak. Döntéseiknél végső soron a lelki-tudati tényezők szabják meg választásaikat az őket ért behatások között, mint ahogy választásaikat is ezekre a behatásokra, ezért nem nevezhetők sem tehetetleneknek, sem kiszolgáltatottaknak a közlés szempontjából.

A szociológiai és közvélemény-kutatások a fentieket teljes egészében igazolják. „Az egyén önmagáról alkotott képét tekintve — írja J. T. Klapper *A tömegkommunikáció hatásai* című munkájában — az olyan területek, mint például a vallásos világnézet, bizonyos emberek számára döntő fontosságúak, és egy-egy nézet vagy magatartás-rendszer központjai. Ezért használják időnként ezekkel kapcsolatban az *Én-t* (Ego) érintő magatartásformák kifejezést, és alapigazságnak tartják, hogy a személyiség mélyében gyökerező nézetek különösen ellenállóak nemcsak a tömegközlés, hanem minden más eszközzel szemben.” P. H. Tannenbaum vizsgálati eredményei pedig azt mutatják, hogy azok a nézetek, amelyekhez az egyes ember különösen ragaszkodik, mert számára erőteljes elkötelezettséget jelentenek, nehezen alakíthatók, de konfrontációra, párbeszédre mindig készek: „...emberi viszonyok nem léteznek, ha nem beszélünk őket életre” (Maurice Cornforth). Tanulságosnak tűnik Lazarsfeldnek és munkatársainak ún. együttműködési kísérlete, amellyel arra kívántak feleletet kapni, hogyan tudnak tartós kontaktust teremteni egymással eltérő világnézetet valló emberek. Megfigyelték, hogy akik meggyőződésükben szilárdak és kitartóak voltak, magabiztosabbak és jobban tájékozottak, azok a más felfogásúakkal történő együttműködésre készségesebbeknek bizonyultak és nyitottak maradtak minden közeledésre. Akik azonban sem tudásban, sem lelkieken nem értek el bizonyos színvonalat, a legkisebb vita vagy félreértés megzavarta őket, kételyeket ébresztett bennük hol a partner, hol önmaguk iránt. Mivel kellő ismeretanyaggal, intelligenciával és a korigény szabta látókörrel nem rendelkeztek, nézeteikben és érzelmeikben szüntelenül ingadoztak s a legtöbben érzelmileg meghasonlottak. Az ebből adódó belső feszültség az önbizalom hiányában, túlzott óvatosságban és az elkötelezettségtől való tartózkodásban nyilvánult meg. A párbeszéd részükről kimerült a védekezésben, nézeteik szólamszerű ismételtetésében és a dühödtté válásban. „Nyilvánvaló — mondja Aquinói Szent Tamás —, hogy minél erősebb az értelem fénye, annál mélyebbre hatol a dolgok felszíne alá.” Az alapos világnézeti felkészültségűek, akik az értelem fényénél keresték a közös igazságokat, mindenféle taktikai vagy egyéb megfontolást hátrébe szorítva vállalták partnereiket, mert ezzel saját nézeteiket újabb szempontok és feltételek elé állíthatták, s e próbától maguk is erősödtek és gazdagodtak.

A tömegkommunikációs hatás eddigi felmérései megerősítik azt a feltevést, hogy a különböző társadalmi rétegek és csoportok a kapott információkból azt fogadják el, azt asszimilálják a maguk számára, ami semmit nem vesz el ismereteik és tapasztalataik meglévő anyagából, hanem inkább kiegészíti vagy korrigálja annak egy részét. „Könnyebb egy egészen új nézetet kiépíteni, mint lerombolni a már kialakultat — vallja J. T. Klapper —. Amennyiben pedig a közlés tömeges eszközei egyáltalán véleményváltozáshoz vezetnek, azt rendszerint az adott kérdés újrafogalmazásával oldották meg”, amikor is a párbeszéd kinek-kinek a meg-

győződését tiszteletben tartva folyik, de a közös érdekek az ellentétek és különbségek fölé emelik az együttműködés valamennyi lehetőségét és megvalósulását. A tömegkommunikációs eszközök „hatékonyságának egyik kulcsa mindenképpen az, hogy milyen mértékben képesek figyelembe venni az ismeretek és igények rétegződését” (I. Szecső Tamás i. m.), ami a hívő ember számára abban is megnyilvánulhat, ha közte és a társadalom többi tagjai között időnként fellépő feszültség onnan ered, hogy bár együttműködik a társadalom többi tagjaival, mégsem kap annyi információt, mint azok.

Az emberek már eleve olyan tömegkommunikációknak vetik alá magukat, amelyek valószínűleg egybeesnek kialakult álláspontjaikkal és érdekelttségükkel, vagyis „minél közelebb van valamely szféra az egyén mindennapi életéhez, közvetlen szükségleteihez, annál több információja van róla, vagy annál követelődőbb igényli a róla szóló információkat” (Szecső Tamás). A tömegkommunikációs eszközöknek tehát érdemes a továbbiakban még jobban és differenciáltabban számolniuk meglévő nézetekkel és érdekekkel, ugyanakkor azonban a várható változásokkal és átalakulásokkal is.

Jakab Sándor megállapítja, hogy „az egyéni, a csoport- és társadalmi érdek egy-egy szituációban ellentétbe kerülhet egymással, de magasabb szinten és hosszabb távon végső soron egybeesik és összehangolható” (Jakab Sándor i. m.) Az ország hívő lakossága ezt úgy is felfoghatja, mint a dialógus kiteljesedésének programját, a nemzeti egység gyakorlatának szélesebb értelmezését. De vajon a hívő ember akklimatizálódása és mind kifejezhetőbb részvétele a társadalom életében érdembeli teret kap-e a tömegkommunikációs eszközök munkájában? Tükröződik-e tevékenységükben megnyugtató módon, hogy „a nép érdekeinek, szocialista építőmunkájának megfelelő helyzet kialakításában a párt, az állam helyes politikája mellett szerepe van a hívő tömegek demokratikus állásfoglalásainak”? Mivel „túlnyomó többségének egyetértése és aktív közreműködése a szocializmus építésében” intenzív és eredményes, nagyobb gondot kellene fordítani a tömegkommunikációs eszközökkel szemben támasztott igényeikre: a dialógus színvonalára és minőségére. Kétségtelen, hogy a művészi alkotásokban egyre inkább kifejezésre jutnak nemzeti egységtörekvéseink; sok biztató kezdeményezésről, jó szándékról győződhetünk meg. Mindenekelőtt a rádió, a televízió és a könyvkiadás vonatkozásában érdemel dicséretet az a gyakorlat, amely lehetővé teszi, hogy a sokarcú néző- és olvasóközönség, a lakosság valamennyi rétege rendszeresen megtalálja és kiválassza a kínálatból az ízlésének legjobban megfelelő művet. Ez az ízlés-demokratizmus azonban nem jár mindig együtt az alkotások kívánatos tartalmi és formai értékeivel.

A dialógus fokát jelenleg a tömegkommunikációs eszközök szabják meg, mert tudatformáló minőségük semleges, de hatásuk potencianálisan pozitív. Úgy tűnik, felismerték soron következő feladataikat is: a különböző világnézetű rétegek és csoportok hozzáértő informálását, önálló döntésekre és közös cselekvésekre való felkészítést és a tudatosabb társadalmi magatartás szolgálatát, hogy hívők és nem-hívők következetesen és tartósan a technikai minimumnál gazdagabb információ-mennyiséghez jussanak. A párbeszéd ilyen irányú kibontakoztatásában megszívlelendők Cartwrightnak, a neves szociológusnak szavai: „Ha valamely akciót, tevékenységet a tömegkommunikáció meggyőző közlésével akarunk megvalósítani, akkor az egyéneknek és a csoportoknak azt kell érezniük, hogy a szándékolt tevékenység lehetővé teszi valamely sajátos, reájuk jellemző cél megvalósulását is”.

A párbeszéd ilyen jellemző célt képvisel hívők és nem-hívők együttműködésének mai fokán, mindjobban igazolva Teilhard de Chardin egykor merész állítását: „Mindazokkal, akik meg vannak győződve, hogy a modern emberiségnek épp az a nagy hivatása, hogy utat törjön előre, keresztény vagy nem keresztény legyen is, minden ember, akit ez a sajátos meggyőződés éltet, egyveretű kategóriát alkot. Bár a haladó emberiség két szélső szárnyához tartoznak, mégis félreértés nélkül mehetnek előre, kéz a kézben, mert magatartásuk egyáltalán nem zárja ki egymást, s a keresztény nem is akar mást, mint éppen azt, hogy kiegészülhessen másokkal.”